

It-Toroq tal-Lokalità

Keith Muscat

Ta' kuljum nghaddu mit-toroq tal-lokalità tagħna li whud minnhom huma msemmija għal personaġġi u affarrijiet li huma familjari magħna u oħra jn-niżżeen li l-ismijiet tagħhom iqanqlulna kuržit. Għamilt din ir-riċerka ħafifa mingħajr ma qgħad id-did, għażiex l-iskop ta' dan l-artiklu hu li nsiru nafu aktar dwar l-ismijiet tat-toroq u mhux li nagħti tagħrif biografiku komplut dwar il-personaġġi. Tajjeb inkunu nafu li bosta minn dawn it-toroq issemmew hekk bl-intervent tal-Kunsill Lokali San Pawl il-Bahar. L-ismijiet tat-toroq jew riferenza għalihom huma miktuba b'tipa skura.

Il-Lokalità

Il-Kunsill Lokali San Pawl il-Bahar, jinkorpora fih iż-żoni ta' Burmarrad, Buġibba, Qawra, Wardija, Xemxija, Pwales, Imbordin, Imselliet, San Martin, parti mill-Mistra, parti mill-Bidnija u parti mis-Salina flimkien ma' San Pawl il-Bahar. Il-lokalità li tkopri 14.47 km kwadri, tmiss ma' l-irħula tal-Mellieha, n-Naxxar, il-Mosta u l-Imgarr. Skond ir-Registru Elettorali għall-Kunsill Lokali ta' San Pawl il-Bahar, li hareg f'Ottubru 2001, fil-lokalità tagħna hawn 199 triq, 3 trejquiet, misrah, plajja, 3 sqaqien, 6 binjiet tal-Gvern, 7 kunventi jew djar tat-talb u 12-il limiti. Minn rahal ċnejken tas-sajjieda u rahħala, mfittex għall-villegġjatura, illum il-lokalità tagħna tlahhaq it-12,000 ruh u takkomoda terz tat-turisti li jżuru pajjiżna.

Limiti Ta'

Kif semmejt qabel il-lokalità tagħna hi mifruxa u fiha nsibu diversi żoni li jaqgħu

fil-limiti ta' San Pawl il-Bahar. Fosthom insibu parti **mill-Bidnija, Tal-Fjuri, Ta' Ĝebel Għażwara, Għerien il-Hilda, Ġnien Borg, Kuplu, Limbordin, Mdawra (Burmarrad), Ras il-Qawra, Ras il-Wied, San Pawl Milqi (Burmarrad) u l-Wardija.**

Irħula u Żoni Ohra

Fost it-toroq imsemmija għall-postijiet insibu **Triq Ghawdex u Triq il-Mosta**. Insibu wkoll toroq imsemmija għal żoni fil-lokalità tagħna bħal **Triq Buġibba, Burmarrad (Burmarrad), Busewdien, il-Fekruna, Ta' Fjuri, il-Mistra, Tal-Mizieb, il-Pwales, il-Qawra, Ras il-Qawra, Ras il-Wardija, il-Veċċa, il-Wardija, ix-Xagħra tal-Bandieri, ix-Xemxija, Ta' Żandu, is-Simar u Tal-Bilbel.**

Kunventi / Djar tat-Talb

Il-lokalità tagħna thaddan fiha żewġ parroċċi, jiġifieri dik ta' San Pawl il-Bahar, iddedikata lil Marija Addolorata u dik ta' Burmarrad, iddedikata lill-Qalb Bla Tebħha ta' Marija. Fil-lokalità nsibu wkoll ghadd ta' Kunventi tal-Patrijet u s-Sorijiet, kif ukoll djar tat-talb. Il-Patrijet Frangiskani Konventwali għandhom tliet kunventi fil-lokalità tagħna, dawn jinstabu fi Triq it-Torri (San Pawl il-Bahar), Triq Annetto Caruana (Qawra) u Triq Burmarrad (Burmarrad). Insibu wkoll kunvent tal-Patrijet Kapuccini f'Telghet ix-Xemxija u Dar tat-Talb ta' 1-istess Ordni fi Triq San Martin. Is-Sorijiet Agostinjani għandhom kunvent fi Triq il-Knisja, filwaqt li s-Sorijiet Frangiskani tal-

Qalb ta' Ĝesù għandhom kunvent fi Triq San Pawl.

Binjiet tal-Gvern

Skond ir-Registru Elettorali ta' Ottubru 2001, fil-lokalità nsibu il-Binja tal-Gvern f'Burmarrad, erba' Binjiet fi Triq l-Erba' Mwieżeb, Binja u skema tal-*Home Ownership* fi Triq it-Turisti. Ma dawn iridu jiżdiedu binjiet oħra tal-Gvern li nbnew lejn l-ahhar tad-disghinijiet u l-bidu ta' dan is-seklu.

Sqaqien

Fil-lokalità nsibu tliet sqaqien.

Sqaq Ta' Campra (Burmarrad), Sqaq il-Wardija u Sqaq Tax-Xama' (San Pawl il-Bahar).

Msierah, Plajja u Trejqiet

Plajjet Bognor hija l-uniku plajja li tissemma fir-Registru Elettorali. **Misrah il-Bajja f'Buġibba** ukoll jissemma bħala l-uniku misraħ, però min hu familjari mal-lokalità tagħna jaf li hemm misrah quddiem il-Knisja ta' Burmarrad, li ssemma propju għal din iż-żona. Fil-lokalità nsibu wkoll tliet trejqiet, dawn huma **Trejaget Għar Berbah, Trejaget il-Kulpara u Trejaget il-Veċċa.**

Toroq

Ammont ta' toroq fil-lokalità tagħna huma marbuta ma' l-istorja ta' l-Appostlu Missierna San Pawl, l-ewlenija fosthom hija **Triq San Pawl**, li ssemมiet għal dan l-Appostlu minħabba fir-rabta li għandu mal-lokalità tagħna.

Triq Ananija hija msemmija ghall-martri ta' l-ewwel seklu li l-Knisja tiċċelebra l-festa tiegħu fil-25 ta' Frar. Sidna Ĝesù Kristu kien deher lil Ananija f'viżjoni u għamarlu li għandu kien ġej Sawlu ta' Tarsu u li dan kellu jistrueħ fil-fidi. Wara l-konverżjoni fi triq lejn Damasku, Sawlu qatta perjodu ta' żmien jgħix ma' Ananija, fejn ha t-tagħlim nisrani,

tghammed u biddel hajtu. Għand Ananija, Sawlu reġa' akkwista d-dawl wara li kien għama fl-episodju tal-konverżjoni. Wara li Pawlu beda' l-hidma appostolika tiegħu, Ananija mar Eleutheropolis, fejn ha l-martirju minħabba fil-fidi tiegħu.

Triq Barnaba hija msemmija ghall-martri li l-Knisja tiċċelebra l-festa tiegħu fil-11 ta' Ġunju. Barnaba, Lhudi mwieled f'Cipru, wara li kkonverta', kien biegħ il-ġid tiegħu u tah lill-Appostli. Huwa ppriedka lil Kristu f'diversi postijiet fosthom f'Antiokja, fis-Sirja u f'Ġerusalem. Ghamel diversi vjaġġi appostoliċi flimkien ma' Pawlu. Pawlu u Barnaba attendew ghall-Konċilju li sar f'Ġerusalem fejn tkellmu kontra l-opinjoni li l-Ġentili kellhom jiġu ċirkonċiżi. Barnaba ingħata l-martirju billi haġgruhu fil-belt ta' Salimis fis-sena 61 WK.

Triq Damasku. Kien propju fi trieqtu lejn Damasku, fejn Sawl kien sejjjer jippersegwita lill-insara, li l-Appostlu deherlu Kristu u qallu: "Sawlu, Sawlu, għalfejn qiegħed tippersegwitan?" Dan l-episodju biddel il-hajja ta' Sawl, li wara beda jissejjah Pawlu u minn Farizew ferventi sar Appostlu ta' Kristu. **Triq il-Konverżjoni** tfakkarna f'din il-ġrajja wkoll.

Triq Efesu. Efesu huwa reġjun li San Pawl żar fil-vjaġġi appostoliċi tiegħu. F'Efesu San Pawl waqqaf kommunità nisranja u lilhom kiteb l-ittra lill-Efesin.

Triq Ghajnej Rażul, qiegħda fil-viċinanzi ta' Ghajnej Rażul li tfisser l-Għajnej ta' l-Appostlu. Il-leġġenda marbuta ma' din l-ghajnej tħidilna li wara' li San Pawl helisha mill-gharqa, il-baħrin u l-prigunieri li kienu miegħu fuq il-vapur qabadhom l-ghatx. Ghalehekk San Pawl ta' daqqa fuq il-blat bil-hatar tiegħu, u minn hemm beda' hiereġ l-ilma. Leġġenda oħra tħid li San Pawl għammed l-ewwel insara bl-ilma li jgħelgħ minn din l-ghajnej.

Triq l-Għaxra ta' Frar tfakkarna fid-data li fiha l-Knisja f'Malta tiċċelebra n-

nawfragju ta' San Pawl. Il-ġraffa, li **San Luqa** jirrakkonta fl-Atti ta' l-Appostli, dāħħlet isem Malta fl-akbar ktieb. Il-lokalitā tagħna wkoll tiehu isimha minn din il-ġraffa, ghax seħħet propju fil-bajja tagħna. **Dawret in-Nawfragju** tfakkarna f'dan l-episodju wkoll.

Triq il-Ġifen tfakkarna fil-gifen li fuqu San Pawl qatta diversi jiem, flimkien mal-prigunieri, mitluf fil-maltemp, sakemm inkalja f'San Pawl il-Bahar. Dan il-bastiment hu marbut ukoll mal-lokalitā tagħna billi San Pawl il-Bahar, jew Dahlet il-Ġorf (kif kien magħruf qabel il-miġja ta' San Pawl) sa minn l-ibghad żminijiet kien jintuża bhala port ewlieni. **Triq it-Tempesta** tfakkarna fil-grigalata li minħabba fiha l-ġifen ta' San Pawl inkalja fil-bajja tagħna.

Triq Ĝulju hi msemmija għac-Ċenturjun Ruman tal-Kumpanija ta' Awgustu, li f'idejh ghadda Pawlu biex jitwassal ghall-haqeq quddiem Ċesri. Hu kien responsabbli wkoll mill-prigunieri l-ohra li kien fuq il-ġifen ma' Pawlu.

Triq Dawret il-Ġzejjer tfakkarna fil-Ġzejjer ta' Selmun li tradizzjonalment fl-antik kien jaħsbu li l-ġifen ta' San Pawl inkalja magħhom. Fuq dawn il-ġzejjer insibu statwa ta' l-Appostlu Missierna.

Triq il-Ħamsa u Għoxrin ta' Jannar tfakkarna fid-data li fiha l-Knisja tiċċelebra l-festa tal-Konverżjoni ta' San Pawl.

Triq il-Hatab u Triq il-Hnejjeġ ifakruna fl-episodju li San Luqa jirrakkonta fl-Atti ta' l-Appostli fejn jghidilna kif Pawlu meta telgħu l-art wara n-nawfragju, ġabar xi hatab biex iqabbdu huggiega biex jishnu. San Luqa jkompli jghidilna kif mill-hatab harġet lifħha li ddendlet ma' id Pawlu. Il-Maltin hasbu li Pawlu kien kriminal, u li għalkemm kien helisha mill-gharqa, kien sab il-mewt fil-velenu tal-lifgħa. Kif raw li ma ġralu xejn hasbuh wieħed mill-allat. Kien ghawnhekk li Pawlu beda jxandar il-fidi lill-Maltin.

Fil-lokalitā tagħna nsibu żewġ toroq

msemmija għal **San Publju**, wahda f'San Pawl il-Bahar u ohra f'Burmarrad. It-tradizzjoni tħidilna li Publju, l-Princep ta' Malta, kellhu d-dar tal-villegġjatura tieghu f'Burmarrad, fil-post li nsibuh bhala **San Pawl Milqi**, kien hawnhekk li Publju laqa' lil Pawlu wara n-nawfragju, kif jixhed l-isem taż-żona. Jingħad ukoll li kien f' San Pawl Milqi' li Pawlu għamell l-ewwel miraklu meta fejjaq lil missier Pubbliju mill-marda li hakmitu. Publju sar l-ewwel isqof ta' Malta.

Religjon u Qaddisin

Fil-lokalita tagħna nsibu ghadd ta' toroq imsemmija fuq tema' reliġjuża jew ghall-qaddisin. **Triq Ananija u Triq Barnaba** diġi tkellimna fuqhom f'toroq konnessi ma' **San Pawl**. Fil-lokalitā, kif xieraq insibu ghadd ta' toroq imsemmijiet f'gieh Marija Santissima. Fosthom **Triq id-Duluri**, li tfakkarna fit-titular ta' din il-Parroċċa. **Triq il-Madonna ta' l-Abbandunati** tfakkarna fit-titular tal-Knsija tal-Wardija, fit-tieni ġimħha ta' Lulju għadha tīgi cċelebrata l-festa tagħha, li tiġibbed ammont ta' nies ghall-fatt li ghad baqala' laqta tradiżjonal. **Triq il-Qalb ta' Marija** tfakkarna fit-titular tal-Parroċċa ta' Burmarrad u fid-devozzjoni li dan it-titlu igawdi fostna l-Maltin. B'konnessjoni ma' Ommna Marija nsibu **Triq Santa Marija, Triq Stella Maris u tal-Karmnu**. Fil-lokalitā nsibu wkoll triq imsemmija ghall-Qalb ta' Gesù li hi l-uniku wahda msemmija b'konnessjoni ma' Sidna Gesù Kristu.

Insibu wkoll ghadd ta' toroq imsemmija ghall-qaddisin fosthom **San Franġisk u San Massimiljan Kolbe** b'rabta mal-preżenza tal-Patrijiet Franġiskani fil-lokalitā tagħna. Toroq oħra huma msemmija għal **San Geraldu, San Ġlormu, San ġorġ, San Gużepp, San ġwann Battista, San Luqa, San Martin, San Timotju, San Xmun, Sant' Antnin u Sant' Aristarku**.

Ammont ta' toroq fil-lokalitā huma

msemmija għaż-żewġ parroċċi, l-istorja u n-nies marbuta magħhom. F'San Pawl il-Bahar insibu **Triq il-Katidral**, li tfakkarna li fi żmien imbiegħed meta l-Imdina kienet il-belt ewlenija, San Pawl il-Bahar kien il-port ewljeni ta' din il-ġzira. Insibu żewġ toroq bl-istess isem, jiġifieri **Triq il-Knisja**, waħda f'San Pawl il-Bahar u l-ohra f'Burmarrad. Dawn ifakkurna f'numru sabih ta' knejjes li għandna fil-lokalitā, fosthom il-Knisja Vigendarja ta' San Pawl, il-Knisja ta' San Pawl Milqi, il-Knisja tal-Madonna ta' l-Abbandunati u ghaddi ġmielu ta' kappelli mxerrdin fiż-żoni u fil-kampanja.

Fil-lokalitā tagħna nsibu żewġ knejjes li saru Parroċċi, li għalihom għandna triq imsemmija, waħda ddedikata lil Marija Addolorata f'San Pawl il-Bahar, li saret **parroċċa** fl-1905 u dik tal-Qalb Bla Tebġha ta' Marija, f'Burmarrad, li saret parroċċa fl-1971. Mill-Parroċċa ta' San Pawl il-Bahar inqatgħet ukoll dik tal-Manikata, imma din iż-żonna llum tagħmel parti mill-Mellieħha. Ma tistax tikteb fuq il-Parroċċa ta' San Pawl il-Bahar u ma ssemmix lill-benefatrici kbira l-**Markiża Anna Bugeja**. Kienet proprio l-Markiża li hasset li l-knisja Vigendarja ta' San Pawl kienet saret żgħira ghall-htiġijiet tal-poplu ta' San Pawl u għalhekk tat id-dar tal-villegġjatura tagħha biex minflokha tinbena knisja ġidida. Lejn tmiem is-seklu dsatax, meta l-Markiża kienet armla, wara li tablet permess mingħand l-awtoritajiet ekklesjastici u l-barka tal-Papa Ljun XIII, bniet għas-Spejjeż tagħha l-Knisja u l-Kunvent u rat li jiġu mgħammra b'opri mill-isbah. Hija rregalat din il-Knisja lill-Patrijet Frangiskani **Konventwali**. Insibu triq imsemmija ghall din il-benefatrici f'San Pawl il-Bahar. Triq ohra b'rabbta mal-Frangiskani hija **Triq il-Porzjunkola**.

Insibu wkoll żewġ toroq imsemmija ghall-patrijet li taw kontribut siewi lejn il-lokalitā tagħna. **Triq Patri Felic Sammut** tfakkarna f'dan il-patri minn San Pawl il-Bahar, li kien

studjuż. Huwa kiteb bosta kotba u poežiji, b'mod speċjali fuq missierna San Pawl. **Triq Patri Ĝwann Frangisk Grima** tfakkarna f'dan il-Patri mwieled Ghawdex li sar id-disa' kappillan tal-Parroċċa ta' San Pawl il-Bahar. Matul il-parrokkat tiegħu li dam mill-1945 sal-1953, huwa stinka u ħadem bla heda biex jikber il-ġid spiritwali fil-lokalitā, hu ha hsieb ukoll l-aspett socċjali fi żminijiet ta' wara it-Tieni Gwerra Dinjija. Patri Gann Frangisk Grima waqqf il-Banda San Pawl fl-1947.

Storja

Għadd ta' toroq fil-lokalitā tagħna huma msemmija ghall-istorja li tmur lura madwar 6000 sena Qabel Kristu meta fl-inħawwi ta' San Pawl il-Bahar kienu jgħixu l-ewwel nies li waslu minn Sqallija, għal dan il-perjodu ssemมiet **Triq il-Preistorja**. Fil-lokalitā nsibu diversi fdalijiet tal-perjodu Neolitiku (c. 3800 - 2800 Q.K.), fosthom **haġgar wieqaf** fix-Xemxija, fil-Qawra u s-Salina. Insibu wkoll **raddiet tar-roti** (*cart ruts*) fix-Xemxija, Wardija, San Martin u postijiet ohra. Dawn ir-raddi jeħduna lura għal Żmien il-Bronz meta fil-lokalitā tagħna bdew jinbnew l-ewwel tip ta' villaġġi fortifikati. **Triq il-Maqdes Megalitiku** tfakkarna kif in-nies ta' dan il-perjodu kienu jibnu tempji b'haġgar kbir lill-allat tagħhom.

Il-port kenni tagħna żied fl-importanza tiegħu meta l-gżejjjer Maltin ghaddew taħt il-Feniċi u l-Kartagini (c. 800 - 218 Q.K.), dan minħabba li huma bnew il-belt tagħhom fejn illum hemm l-Imdina. Peress li dawn in-nies kienu **baħħara** mill-aqwa u waqqfu diversi rotott ta' kummerċ marittimu, kienu jużaw il-port tagħna peress li kien l-eqreb lejn din il-lokalitā u wkoll minħabba li jeżistu fi diversi nixxighat ta' l-ilma. **Oqbra puniči** li jmorru lura għal dan il-perjodu jinstabu fix-Xemxija, Wardija u San Martin. Fi żmien il-perjodu Ruman u Bizantin (c. 218 B.C. sa 870 A.D.), Dahlet il-Ġorf (kif kien magħruf San Pawl il-Bahar qabel il-miġja ta' San

Pawl) sar importanti bħala **port ruman**. Ta' dawn iż-żminijiet insibu diversi fdalijiet imferrxa mal-lokalită tagħna, fosthom f'Burmarrad, fejn instabu l-fdalijiet ta' villa rumana, kif ukoll ta' **mgħasar** taż-żebug. **Ir-Rumani** għamlu perjodu pjuttost twil fi għixx-riġa, ta' dan il-perjodu nstabu amfori, ġarar kif ukoll ankra fil-port tagħna. **L-imgiebah**' u parti minn triq fix-Xemxija wkoll imorru lura għal dan il-perjodu. Ir-Rumani bnew ukoll is-salini li minnhom kien jipproċu l-**melh**. L-aktar episodju li jolqotna minn dan il-perjodu ġertament li hu meta l-Appostlu Missierna San Pawl kien nawfragat fuq ix-xatt tagħna, imma fuq dan digħi ktib aktar 'il fuq. Hemm hafna aktar x-wieħed jgħid fuq l-istorja tal-lokalită tagħna f'dan il-perjodu imma dan mhux l-iskop ta' l-artiklu.

Għal perjodu ta' l-Għarab (870 W.K. sa 1091 W.K.) kif ukoll għal perjodu Normann (1091 sa 1194 W.K.) ma nsinu l-ebda triq imsemmija. Dan nistgħu napplikawh ukoll ghall-perjodu Aragoniż u Kastellan (1284-1530).

Wara l-Kastellani f'Malta ġew il-Kavallieri ta' San Ģwann, għal dan il-perjodu ta' l-istorja insibu bosta toroq imsemmija fil-lokalită tagħna, fosthom toroq imsemmija ghall-Gran Mastri.

Triq Alofju Wignacourt

Alofju Wignacourt, ta' nazzjonaliż Franiċiża, kien il-54 Gran Mastru ta' l-Ordni tal-Kavallieri ta' San Ģwann. Hu sar il-Prinċep ta' l-Ordni 10 ta' Frar 1601 u żamm-din il-kariga sal-mewt tiegħu fl-14 ta' Settembru 1622. Matul iż-żmien li għamel Gran Mastru twaqqfet il-Biblioteka Nazzjonali, imma l-akbar progett li jibqa marbut ma' ismu hu l-akwadott li kien iwassal l-ilma mir-Rabat sal-Belt Valletta. B'insistenza tal-Gran Mastru Wignacourt inbdew ghadd ta' torrijiet biex issahħħet id-difiza tal-kosta, l-ewwel minn dawn kien **it-**

torri ta' San Pawl il-Baħar, li l-Gran Mastru hallas l-ispejjeż biex inbena u inawgurah personalment. Il-Gran Mastru rega bena mill-ġdid il-Kappella ta' San Pawl Nawfragu li kellha tinhett biex inbena t-Torri. Alofju Wignacourt, li kien devot ta' l-Appostlu Missierna San Pawl bena mill-ġdid il-Kappella ta' San Pawl Milqi f'Burmarrad.

Triq Emanuele Pinto

Emanuele Pinto, Portugiż, serva bħala Gran Mastru ta' l-Ordni ta' San Ģwann bejn l-1741 u l-1773. Dan il-Gran Mastru ma tantx kien mahbub minħabba li holoq titli ġoddha ta' nobbiltà u impona taxxi meqjusa nġusti fuq il-poplu. Pinto kellhu kwistjoni tħdraq mal-Knisja meta keċċa lill-Ġiżwiti minn Malta. Fi żmien ir-renju tiegħu spicċa x-xogħol fuq il-Berġa ta' Kastilja, li kien inbeda fi żmien il-Gran Mastru La Cassiere fl-1574 u fuq il-faċċata nsibu l-bust u l-arma tiegħu. Huwa kompla żejjen il-Konkatidral ta' San Ģwann b'diversi opri ta' l-arti. Fi żmien Pinto nbnew ghadd ta' mħażen max-xatt tal-Belt li għadhom iġibtu ismu. Pinto gholla lil Hal Qormi ghall-Belt u ta' ismu, Citta Pinto. Fl-1770 hu bena r-Ridott ta' Buleben fl-inħawwi ta' Buġibba u għammru bi 8 kanuni.

Triq Jean de la Cassiere

Jean de La Cassiere kien il-51 Gran Mastru ta' l-Ordni tal-Kavallieri ta' San Ģwann. Huwa lahaq Gran Matru fit-30 ta' Jannar 1572 u serva sal-mewt tiegħu fil-21 ta' Diċembru 1581. La Cassiere jidher li kien suppreva u arroganti u għalhekk ma tantx kien jinżel tajjeb mal-kavallieri. Huwa kien responsabbli mill-introduzzjoni ta' l-Inkwizzjoni f'Malta u kien ukoll benefattur kbir ta' l-Ordni. Huwa bena s-Sacra Infermeria u l-Konkatidral ta' San Ģwann, li għadu sal-lum meqjus bhala ġawhra ta' l-arti. Fi żmieni bdew jinbnew fil-Belt Valletta l-ewwel Bereġ fosthom dik ta' Provinċja, l-Italja u Aragona.

Triq Jean de la Vallette

Jean Parisot de la Vallette sar id-49 Gran Mastru ta' l-Ordni fil-21 ta' Awwissu 1557 u baqa' f'din il-kariga sakemm miet fl-1568. La Vallette jibqa' msemmi ghall-qlubija tieghu matul l-Assedju l-Kbir ta' l-1565, meta fit-18 ta' Mejju ta' dik is-sena, 138 xini li fuqhom kien hemm madwar 40,000 mislem taht il-kmand ta Mustafa Paxa habtu ghall-gżejjer Maltin. Wara erba' xhur ta' glied imdemmi, f'Settembru 1565, il-misilmin qatgħu qalbhom li jirbhu dawn il-gżejjer u telqu mill-port ta' San Pawl il-Bahar. Wara din l-esperjenza xejn sabiha La Vallette ta' bidu ghall-bini ta' belt fortifikata fuq l-Għolja Xeberras. L-ewwel ġebla tal-belt il-ġdida tpogġiet fl-1566 minn La Vallette innifsu. Hu miet fil-21 ta' Awissu 1568 u ndifen fil-Knisja tal-Vittorja.

Triq Lascaris

Jean Paul Lascaris sar il-57 Gran Mastru ta' l-Ordni fl-1636 u żamm din il-kariga sa l-1657 meta miet. Hu kien bniedem ta' karattru sod u uža hafna diplomazija specjalment fil-gwerra bejn Spanja u Franzia. Fi żmienu tkomplu u ntemm ix-xogħol fuq il-fortifikazzjonijiet tal-Floriana, li nbnew fuq id-disinn ta' l-Inginier Taljan Paolo Floriani.

Triq Martin de Redin

Fis-17 ta' Awissu 1657 lahaq Gran Mastru ta' l-Ordni Martin de Redin y Cruzat. Huwa baqa' jzomm dan it-titlu sa ma miet fis-6 ta' Frar 1660. Ghalkemm ir-renju tieghu, kien biss ta' tliet snin lahaq ha għadd ta' inizjattivi fosthom, it-twaqqif ta' korp regolari ta' 4,000 muskittiera Maltin, bena numru ta' fortizzi u ghaddihom f'idejn suldati Maltin li kien jithallu minnu. Bis-sahħha tar-relazzjonijiet tajba li kellu ma' Sqallija, irnexxielu jgħib ammont ta' pprovisti u ikel fi żmien meta dan skarsa.

Triq Ramon Perellos

Fis-7 ta' Frar 1697 sar Gran Mastru Ramon Perellos y Roccaful, fejn dam fil-kariga sa l-10 ta' Jannar 1720. Huwa kien iħobb hafna l-arti u ismu jibqa' marbut ma' sett arazzi li juru xeni mill-gungla Afrikana li nhadmu fi Franzia u għadna nistgħu ngawduhom fil-Palazz, fil-Belt Valletta.

B'konnessjoni mal-perjodu tal-Kavallieri nsibu wkoll **Triq Garcia de Toledo**, Viċi Re ta' Sqallija, li rebah battalja navali b'9,000 suldat kontra madwar 40,000 mislem li telqu minn Malta wara l-Assedju l-Kbir.

Insibu wkoll lil Johannes Quintinus Haeduus (**Jean Quintinus**) li twieled fl-20 ta' Jannar 1500 f' Autun, Franzia. Huwa nħaqad ma' l-Ordni tal-Kavallieri ta' San Ģwann u għex għal perjodu fil-gżejjer Maltin (1530-1536). Matul dan il-perjodu huwa serva bhala kappillan tal-Kavallieri tal-lingwa Franciza u ta' Uditore tal-Gran Mastru L'Isle Adami u Di Ponte. Fost ix-xogħliji tieghu nsibu deskrizzjoni ta' Malta bil-latin (*Insulae Melitae Descripto*). Dan il-ktieb li kien ippubblikat f'Lyon, Franzia insibu tagħrif fuq il-ġeografija, arkeoloġija, soċjoloġija u deskrizzjoni ta' tradizzjonijiet li jorbtu lill-gżejjer tagħna ma' San Pawl.

Fi żmien il-Kavallieri l-lokalità tagħna bdiet tkun fortifikata permezz tat-torri u ghadd ta' fortifikazzjonijiet ohra. Fost issistemi li ntużaw għad-difiżza tal-kosta mill-bastimenti ta' l-ghadu nsibu l-**fugass**, li kien jikkonsistu f'hofor imqattgħin fil-blatt, mal-kosta li kien jimblew bil-povrli u l-ġebel u jiġu sparati. Inbniet ukoll **trunciera** mis-Salini sa Buleben.

Fil-lokalità nsibu wkoll ghadd ta' toroq imsemmija ghall-familji nobbli, li membri tagħhom servew bhala Kaptan tal-Virga jew Hakem. Fosthom insibu Triq **Bordino** msemmija ghall-kunjom ta' familja nobbli Maltija, li l-origini tagħha jmorru lura hafna snin. B'dan il-kunjom insibu żewġ Kaptani

tal-Virga (Hakem) li kienu Nardo de Bordino (li kien it-tmintax-il Hakem u lahaq fl-1455) u Leonardo de Bordino (li kien it-tnejn u hamsin Hakem u lahaq fl-1522).

Triq Desguanez ukoll huwa kunjom ta' familia nobbli u nsibu li l-hdax-il Hakem li ha l-hatra fl-1433 kien jismu Antonio d'Esguanez. Il-hmistax u s-sittax-il Hakem tal-gżejjer Maltin kienu Antonio d'Esguanez (li nhatar fl-1439) u Angraldo d'Esguanez (li ha l-hatra fl-1440). Il-familja ta' d'Esguanez kienet inghatat it-titlu ta' Baruni ta' Ghajn Tuffieħa. **Triq Cassarino** hija wkoll imsemmija ghall-kunjom ta' familia Maltija li aktar tard nbidel f'Cassar.

Familja nobbli ohra hija dik ta' **Piscopo Macedonia**, membri ta' din il-familja servew bhala Ģurati.

Triq Parades hija x'aktarx imsemmija ghall-kunjom ta' familia nobbli Portugiża. Sibt ukoll tagħrif rigward kavallier b'dan il-kunjom, imma m'inix ġert mill-isem ta' din it-triq.

Għall-perjodu tal-ħakma Franciżza (1798-1800) ma nsibu l-ebda triq imsemmija, imma nsibu żewġ toroq imsemmija għal żewġ personalitajiet ta' zmien meta Malta u Ghawdex kienu jagħmlu parti mill-Imperu Brittaniku. Dawn huma

Triq Andrew Cunningham u Triq Horatio Nelson

Andrew Cunningham twieled f'Dublin fis-7 ta' Jannar, 1883. Wara li ha t-tahrig navali tiegħu fuq il-Brittanica, serva fin-Naval Brigade matul il-ġwerra tal-Boer. Cunningham, li serva bhala Kmandant tal-Bastiment Naval Scorpion, bejn l-1911 u l-1918, kellhu sehem attiv fil-Mediterran fl-Ewwel Gwerra Dinjija. Fl-1932, Cunningham kien promoss għal Rear Admiral u kelli taht ir-responsabilità tiegħu il-flotta tad-destroyers li l-Ingliżi kellhom fil-Mediterran. Fl-1937 hu gie promoss għal Viċċi

Ammirall u sar responsabbi mill-flotta fil-Mediterran. Fil-bidu tat-Tieni Gwerra Dinjija, eż-żattament nhar il-11 ta' Novembru 1940, il-flotta mmexxija minn Cunningham gherrqet il-bastimet tal-Gwerra Taljani Littorio, Conte di Cavour u Dulio. Meta l-Ġermanja nvadiet lill-Grecja il-flotta mmexxija minn Cunningham ġarrbet telfiet kbar, fosthom żewġ *battleships, aircraft carrier*, hames *cruisers* u tmien *destroyers*. Aktar minn 2,000 bahri tilfu hajjithom waqt din il-battalja. Hu serva wkoll taht il-General Dwight Eisenhower, bhala Kmandant Naval u ha sehem fil-Kampanja ta' l-Afrika. Hu organizza wkoll l-invażjoni ta' Sqallija li telqet minn Malta, propriu mill-port ta' San Pawl il-Bahar. Il-Prim Ministro Ingliz, Winston Churchill appunta lil Cunningham bhala *First Sea Lord* wara l-mewt ta' Dudley Pound fil-21 ta' Ottubru 1943. Fl-1945 Cunningham sar Visconti ta' Hyndhope. Wara li rtira mis-Servizz hu ppubblika A Sailor's Odessey (1951) u kien Lord High Commissioner ghall-Assemblea taċ-Church of Scotland. Andrew Cunningham miet f'Londra fit-12 ta' Ĝunju 1963.

Horatio Nelson twieled nhar id-29 ta' Settembru 1758 u beda s-servizz tiegħu fin-Navy Ingiliza fl-1 ta' Jannar 1771. Huwa sar Ammirall tal-flotta Ingilža u ġejja l-istratēġija ta' diversi rebhiet militari importanti għall-Ingilterra, fosthom il-battalja ta' Trafalgar. Lord Nelson kien responsabbi mill-flotta navali Ingilža meta fl-1800, l-Ingliżi gew f'Malta biex taw l-ghajnuna tagħhom sabiex din il-ġżira ġelset mill-ħakma Franciżza. Fil-21 ta' Ottubru 1805, waqt battalja navali bejn bastimenti Ingilži u Franciżzi, Nelson intlaqat f'sidru minn balla, li ferietu ghall-mewt. Huwa miet fuq il-bastiment Victory fl-4.30pm. Lord Nelson indien fil-Katidral ta' San Pawl, f'Londra.

Fi żmien l-Ingliżi, San Pawl il-Bahar bdew jinbnew il-vilel u d-djar tal-villegġjatura. Ir-rahal tagħna huwa

sinonimu mal-villeġġjatura ghax fix-xhur shan tas-sajf eluf ta' Maltin jiġu jqattgħu xi xhur ta' **mistrieh** fil-lokalitā tagħna.

Personalitajiet Ohra

Toroq ohra fil-lokalitā huma msemmija ghall-personaġġi li għamlu isem fil-qasam tagħhom.

Annetto Caruana (14/5/1830 - 3/3/1905) kien arkeologista u librar mill-Belt Valletta. Matul il-karriera tieghu huwa ppubblika bosta rapporti u artikli fuq l-edukazzjoni, l-istorja u l-arkieologija.

Carmelo De Lucca (24/11/1916 - 6/3/1971) għamel isem fil-qasam tal-ormitologija u entomologija. Huwa ppubblika diversi studji f'ġurnali barranin fuq l-ghasafar.

Censu Tanti (1923-1991) mir-Rabat, Malta serva għal snin twal bhala Superjur tal-MUSEUM f'San Pawl il-Bahar u f'Burmarrad. Bhala rikonoxximent għall-hidma tieghu fil-lokalitā tagħna huwa ingħata l-Midalja San Pawl.

Giuseppe Despott (24/7/1878 - 22/9/1936) minn Cospicua għamel isem fil-qasam taż-żoologija u l-palaeontologija. Despott serva bhala Superintendent tal-Pixkerja u s-Sajd u wara Kuratur ta'l-Istorja Naturali, fil-Mużew Nazzjonali. Huwa għandu diversi pubblikazzjonijiet fuq l-ghasafar u fuq l-arkieologija.

Nicolo Isouard (1775-1818) twieled f'Malta u emigra lejn Firenze, l-Italja fl-1799. Wara għex f'Parigi, Franzia fejn għamel isem bhala kompożiut tal-mužika klassika.

James Smith fl-1800 ippubblikat l-ktieb *The Voyage and Shipwreck of St Paul*, li fih sostna t-teorija u ġab provi xjentifici ta' kif San Pawl veru īnkalja mal-gżejjjer Maltin. Huwa għamel vjaġġ b'dghajsa fuq l-istess rottu li wasslet lil San Pawl f'Malta.

Mons. Alfredo Mifsud (17/3/1866 - 20/12/1920) mill-Belt Valletta kien ordnat saċerdot fl-1888, wara li temm l-istudji tieghu fl-Accademia dei Nobili Ecclesiastici,

f'Ruma. Fl-1891 huwa nhatar Monsinjur tal-Katidral u fl-istess sena ingħata kariga għolja mill-Papa Ljun XIII. Huwa trappreżenta lill-Kleru fil-Kunsill tal-Gvern bejn 1893 u l-1896. Mons Mifsud ippubblika diversi xogħliji li jittrattaw suġġetti varji, fosthom l-istorja ta' Malta.

Nicola Ardonino (20/12/1817 - 26/12/1903) imwieled f'Vittoriosa serva bħala Viċi Konolu għaż-Żewġ Sqallijiet sa kemm l-Italja ġiet unifikata. Huwa kien wieħed mill-ewwel fotografi f'Malta u kien ukoll ornitologista, jiġifieri jistudja fuq l-ghasafar. Huwa kien għamel studju fuq l-ghasafar lokali u l-migrazzjoni.

Oliver minn Paderborn fil-Ġermanja kien kittieb storiku li kiteb fuq il-kruċjati fl-art imqaddsa u l-kavallieri.

Il-Papa Pawlu V (Camillo Borghese) twieled f'Ruma fis-17 ta' Settembru 1550. Huwa ġie maħtur Papa fis-16 ta' Mejju 1605 u baqa sa ma miet fit-28 ta' Jannar 1621.

Tumas Sammut, iben Salvu u Pawla (xebba Stivala) twieled f'San Pawl il-Bahar fil-31 ta' Diċembru 1915. Huwa ha l-isem ta' Fra Felic meta dahal fl-Ordni Frangiskan u fil-25 ta' Lulju 1942 ġie ornat saċerdot fil-Katidral ta' Ghawdex. **Patri Felic Sammut** kien l-ewwel saċerdot u l-ewwel Patri Frangiskan minn San Pawl il-Bahar. Huwa wettaq hidma siewja fi ħdan il-Provinċja Frangiskana Konventwali kemm f'Malta kif ukoll fl-Italja. Huwa kellhu qima kbira lejn l-Appostlu Missierna San Pawl. Kiteb bosta artikli, poeżiji u kotba specjalment fuq temi marbuta ma' San Pawl u l-Madonna. B'rikonoxximent għal hidmietu hu rċieva l-ewwel midalja 'Gieħ lil Min Haqqu' mill-Kunsill Ċiviku. Parti Felic Sammut miet fl-14 ta' Settembru 1992 u jinsab midfun fil-kappella taċ-ċimiterju ta' San Pawl il-Bahar. **L-iskola primarja ta' San Pawl il-Bahar** hija msemmija għall-Patri Felic Sammut.

Fl-1284 l-Ammirall Roger de Loria

(Ruggero Loria) okkupa l-gżejjer Maltin għan-nom tar-Re Pietru D'Aragona.

Salvatore Borg (11/12/1881 - 7/8/1943) mill-Hamrun, kien tabib u geologista. Huwa kien appuntat bħala professur tal-fizika u kuratur tal-laboratorji ta' l-Universita fl-1929. Huwa fforma parti minn grupp ta' tobbu Maltin li marru fuq hidma volontarja f'Messina wara t-territorit tal-1908. Salvatore Borg kien studjuż tal-geologija u ppubblika diversi riċerki xjentifici.

In-Nobbli Konti **Sir Luigi Preziosi** (29/7/1888 - 30/7/1965) imwiede f'tas-Sliema kien ophthalmogista (tabib ta' l-ghajnejn) u speċjalizza f'dan il-qasam li tiegħu kien pijnier f'Malta. Huwa kien jinvolvi wkoll fil-politika fejn kien membru tal-partit ta' Monsinjur Panzavecchia (UPM) u wara tal-Partit Nazzjonalisti, meta dawn ingħaqdu.

Toni Bajjada hu eroj Malti ta' żmien l-Assedju l-Kbir (1565) Huwa kien ghawwiem mill-aqwa u kien juža din il-kapaċità biex iwassal il-messagġi fi żmien l-assedju. Toni Bajjada għamel ukoll xogħol ta' spjunaġġ fi żmien l-assedju fejn kien jgħum sal-kamp tal-misilmin u jitkixx fuq il-pjanijiet li kellhom. Wara kien iwassal l-informazzjoni lil Gran Mastru La Valletta.

Toni Camilleri (1965-1989) minn Burmarrad beda' jistudja l-mużika fil-Każin tal-Banda San Pawl taht is-Surmast Amante Attard, meta kel lu disa' snin. Fl-1985 inhatar Assistent Surmast ta' l-istess banda u beda jgħalleml l-allievi. Fost il-kompożizzjonijiet tiegħu insibu l-marċ Dejjem Ferhan, li l-Banda San Pawl għadha ddoqq b'nostalgija.

Toni Fenech (21/10/1904 - 26/1/1976) minn San Pawl il-Bahar jibqa' marbut mal-lokalità tagħna ghall-versi ta' l-ewwel innu li nkiteb lill-Marija Addolorata. Dan l-innu huwa kitbu ghall-festa tal-1928, u l-mużika tiegħu ikkomponiha Maestro A Vella. Dan baqa' jındaqq sakemm fl-1948 sar innu ġdid. Huwa kiet b diversi poeżiji ohra fosthom uhud li kieni jitqassmu fil-festa titulari.

Manwel Bonnici, kuntrattur minn Burmarrad, kien benefattur kbir ta' l-istess Parroċċa. Huwa ta' sehem kbir biex tinbena l-knisja ddedikata lill-Qalb Bla Tebġha ta' Marija.

Triq oħra hi msemmija għal **Katerina Vitale** benefattriċi tal-*Monte della Redenzione degli Schiavi*. Hi kienet tat l-art lil din il-Fondazzjoni li kienet tiġbor il-fondi biex jinhelsu l-ilsira fi żmien il-Kavallieri.

Għejjun

Sa mill-qedem fil-lokalità tagħna kien hemm għejjun ta' ilma ġieri li minnhom xorbu n-nies u l-bejjhem tagħhom. Nafu wkoll li minn dawn l-għejjun kienu jimlew il-pprovisti ta' l-ilma għal fuq l-iġfna, sa minn żmien il-Feniċi.

Fost it-toroq imsemmija b'konnessjoni ma' dan is-suggett insibu **l-Erba' Mwieżeb, Ghajn Rażul, Ghajn Riħana (Burmarrad), Ghajn Stas u Ghajn Tuffieħha**. Insibu riferenza għal dawn l-għejjun f'bosta dokumenti u mapep antiki ta' għixx. Fil-lokalità nsibu wkoll **Triq il-Gwiebi**, li tfakkarna fil-ġwiebi li fihom jinħażen l-ilma tax-xita mill-bdiewwa.

Staġuni

Insibu wkoll toroq imsemmija għall-erba' staġuni, **il-Harifa, ix-Xitwa, ir-Rebbieħha u s-Sajf**. Toroq oħra huma msemmija għall-ġħabex u ż-żernieq.

Bahar

Il-lokalità tagħna hija marbuta mal-bahar u sa' minn żmien imbiegħed il-port tagħna ta' kenn lill-**baħħara u lis-sajjeda**. Fix-xtut li jdawwru l-lokalità, nsibu bajjet tar-**ramel**, kif ukoll taċ-ċagħaq. Fil-bajja tagħna ingħata kenn mill-**halel ta' l-ibħra** lill-varjeta ta' opri tal-bahar li għalihom għandna toroq imsemmijiet fosthom, **il-frejgatina, il-ġifen, l-imrejkba, l-iskuna, il-luzzu u l-kurazza** (opra tal-bahar armata għall-ġlied). Insibu

wkoll toroq imsemmija ghall-ghodda jew materjal li jintuża waqt is-sajd bhall-kulpara, **xolfa, il-kavetta** (basket tal-qasab ghall-hut), **in-nawċiera u l-istamnar.**

Għadd ta' toroq oħra huma msemmija ghall-hut, l-aktar dak li nsibu fil-Mediterran u flora tal-bahar. Fost dawn insibu Triq l-Alka, l-artikli, l-arzell, l-arnell, l-awwista, il-brankutli, iċ-ċern, gandoffli, il-haddiela, l-imħar, l-imsell, l-isturjun, il-kaħli, il-kavalli, il-klamari, il-laċċi, il-lampuki, il-makku, il-maskli, il-mazzola, il-merluzz, il-mulett, in-nakkri, il-pagell, il-qarnit, il-qroll, ir-rizzi, is-sallur, is-sardin (Burmarrad), it-tamar, it-tartarun, it-tonn u t-trill.

Triq oħra hija msemmija ghall-**fleġu.**

Biedja

Humes toroq huma msemmija ghall-biedja u t-topografija, dawn huma **Triq id-Dwieli (Burmarrad)**, **Triq l-Insolja (Burmarrad)** (tip ta' dielja ta' l-gheneb), **Triq il-Girna (Bidnija)**, **Triq it-Tafal**, **Triq il-Qala u Triq il-Wileġ.**

Toroq Ohra

Fil-lokalità nsibu **Triq it-Taraġ**, li hi msemmija għat-turgien li hemm fiha, kif ukoll **Triq il-Korp tal-Pijunieri.** Insibu wkoll triq imsemmija ghall-paċi u ġlieba (uproar / clamour).

Il-Mużika tkabbar il-Kultura

Lezzjonijiet tal-Mużika bla ħlas fil-Każin Banda San Pawl kull nhar ta' Tlieta u nhar ta' Hamis fis-6.00pm. Aktar dettlejji jinkisbu mill-Każin Banda San Pawl.

martin grima ltd.

*Importer • Wholesaler
Retailer of Agriculture Products*

Għajn Astas, St. Paul's Bay SPB 07 – Malta

Tel: (+356) 21 574474

Fax: (+356) 21 583087

Mobile: 9947 1982